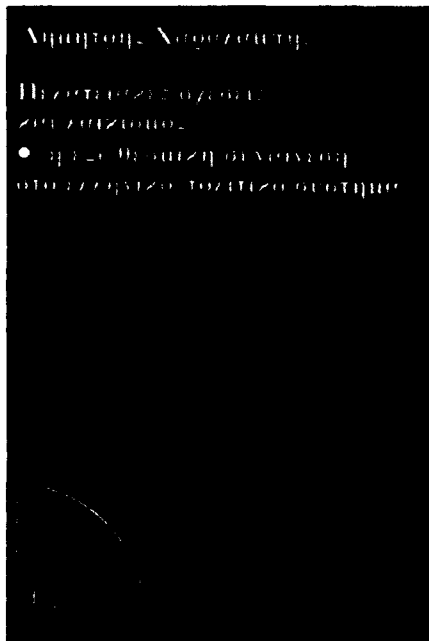

Βιβλιοκριτική

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ-ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΥΡΤΣΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ
Πελαταιακές σχέσεις
και λαϊκισμός.

Η εξωθεσμική συναίνεση
στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.
Αθήνα, Εξάντας, 1989. σελ. 342.

Τέσσερα χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του για το ρόλο του στρατού στη δόμηση της πολιτικής εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, ο Δημήτρης Χαράλαμπος επιχειρεί μια διεύρυνση του γνωστικού του ορίζοντα. Ο στόχος στο νέο βιβλίο του με τον τίτλο «Πελαταιακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα» είναι η ανάπτυξη ενός θεωρητικού σχήματος που θα επιτρέπει την εξήγηση των διαδικασιών πολιτικής συγκρότησης της νεοελληνικής κοινωνίας από τα μέσα του 19ου αιώνα έως σήμερα. (Ο χρονικός του ορίζοντας εκτείνεται μέχρι και τα πολύ πρόσφατα γεγονότα που οδήγησαν στον σχηματισμό της κυβέρνησης οικομυενικής στήριξης υπό τον Ξ. Ζολώτα).

Προϊόν αυτού του εγχειρήματος είναι ένα κείμενο, στο οποίο ο συγγραφέας συνδυάζει την πυκνότητα των εικόνων με την συνεχή εναλλαγή τους. Η ιστορική διήγηση αποτελεί μια μόνο από τις πολλές όψεις του πολύπλευρου αυτού κειμένου και διακόπτεται συνεχώς από θεωρητικές κρίσεις. Αρχίζει με την αναφορά στην εισαγωγή δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα και συνεχίζει με την σκιαγράφηση της δύσκολης πορείας του ελληνικού κοινοβουλευτισμού κατά το 19ο αιώνα. Οι παρατηρήσεις του παραπέμπουν στα γεγονότα που ακολουθούν την εξέγερση του 1843, στις αντιθέσεις της τρικουπικής περιόδου, στα γεγονότα που οδήγησαν στην άνοδο του βενιζελισμού, στον μεσοπόλεμο και τη δικτατορία του Μεταξά. Η περίοδος 1922-1940 έχει ιδιαίτερη σημασία για το Χαράλαμπος: μέσα από την ερμηνεία των μεσοπολεμικών γεγονότων, μας οδηγεί στο χρωματισμό των μεταπολεμικών εικόνων. Η λογική των ιστορικών γεγονότων της κάθε περιόδου εμφανίζεται σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά της αμέσως προηγούμενης. Έτσι τονίζεται η συνέχεια περισσότερο απ' ό,τι οι τομές, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται μια ισοπέδωση των ιστορικών διαφοροποιήσεων.

Η αφηγηματική δομή και τα περιγραφικά στοιχεία αποτελούν όμως μόνο τη βάση πάνω στην οποία κτίζεται το θεωρητικό οικοδόμημα. Η εργασία αυτή, όπως γράφει, «...δεν αποτελεί ιστορική προσέγγιση ή εμπειριστατωμένη ανάλυση των περιόδων, αλλά παραμένει αφηρημένη, θέλοντας να καταλήξει σε ένα γενικότερο μοντέλο ερμηνείας της σχέσης κοινωνικού-πολιτικού, ως πλαισίου διαμόρφωσης των ειδικών όρων διαπλοκής και εκσυγχρονισμού-εξορθολογισμού τους». (σελ. 15).

Για να πετύχει το αποτέλεσμα που επιδιώκει, παρουσιάζει παράλληλα ένα πολυδιάστατο θεωρητικό υλικό, καθώς και ιστορικές συγκρίσεις. Στο επίπεδο αυτό, η προσπάθεια του συγγραφέα να αναπτύ-

ξει μια γενική θεωρία της δυναμικής του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα και η παρουσίαση του σχετικού πραγματολογικού υλικού, που αφορά στην εξέλιξη του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, συνδέεται με τις αναγκαίες εξωελληνικές θεωρητικές πηγές της πολιτικής σκέψης.

Θα πρέπει να καταλογιστεί στα θετικά αυτού του βιβλίου, το γεγονός ότι οι θεωρητικές εμπνεύσεις δεν συνεπάγονται σε καμιά περίπτωση μηχανιστικές μεταφορές, όπως συμβαίνει τόσο συχνά σε αυτή τη χώρα. Η θεωρία της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων, που αποτελούν την κύρια θεωρητική του αφετηρία, υφίστανται μια πρωτότυπη επεξεργασία που επιτρέπει την επισήμανση των ελληνικών ιδιαιτεροτήτων χωρίς ιστορική περιπτώσιολογία. Οι ερμηνευτικές προτάσεις, που αφορούν στα ελληνικά πράγματα, εμφανίζονται ενταγμένες σε ευρύτερα θεωρητικά πλαίσια, τα οποία και εμπλουτίζουν. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι εδώ γίνεται το πρώτο ουσιαστικό βήμα για την σύνδεση της θεωρίας της δημοκρατίας με τη θεωρία της εξωθεσμικής συναίνεσης. Εάν αυτή η σύζευξη δεν εμφανίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι έως τώρα δεν είχε γίνει αυτή η σύνθεση που παρουσιάζει με το βιβλίο του ο Χαράλαμπος.

Οι προϋποθέσεις της γενίκευσης δημιουργούνται όμως όχι μόνο με βάση τη θεωρία, αλλά και με βάση εκτενείς ιστορικές και διεθνείς συγκρίσεις. Παραθέτει πληθώρα συγκριτικών ιστορικών στοιχείων, ιδιαίτερα σχετικά με τις εξελίξεις στην Ευρώπη του 19ου και 20ού αιώνα, είτε σε αυτόνομα υποκεφάλαια, είτε σε σύντομες παρεμβολές.

Ο συγγραφέας ακολουθεί το μόνο δρόμο που μπορεί να οδηγήσει, χωρίς αντιστορικές αφαιρέσεις, στην αναζήτηση κεντρικών νοημάτων και εννοιολογικών σημείων αναφοράς. Η μέθοδός του, αν και δεν διευκολύνει την υφολογική λιτότητα, του επιτρέπει πάντως να αναδείξει μέσα από μια ιδιότυπη επεξεργασία των πραγματολογικών στοιχείων τον κεντρικό πυρήνα της πολιτικής του θεωρίας και να ορίσει ένα στέρεο ερμηνευτικό πλαίσιο. Έναν παραπλήσιο δρόμο είχε ακολουθήσει και ο Νίκος Μουζέλης στο «Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περίφρεια» (Αθήνα, Θεμέλιο, 1987). Ενώ όμως στο Μουζέλη οι συγκρίσεις γίνονται κυρίως με λατινοαμερικανικές και βαλκανικές χώρες και οι θεωρητικές αναφορές είναι επικαθορισμένες από τις συζητήσεις στο πεδίο της κοινωνιολογίας της ανάπτυξης και της θεωρίας της κοινωνικής μεταβολής, ο Χαράλαμπος στις συγκριτικές του αναφορές εστιάζει την προσοχή του στις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές κοινωνίες και αντλεί από την κλασική πολιτική φιλοσοφία και

το δομιστικό μαρξισμό του Πουλαντζά.

Κατά τον συγγραφέα, το ελληνικό πολιτικό σύστημα, ήδη από το 19ο αιώνα διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά του, που αποτελούν υποθήκες για την εξέλιξη του μέχρι τις μέρες μας. Οι συνθήκες που εμφανίζονται κατά την διαδρομή των εκατοντηνών τελευταίων ετών είτε δεν επιτρέπουν την υπέρβαση των υποθηκών αυτών, είτε δημιουργούν τις προϋποθέσεις νέων εκφάνσεων των μονίμων προβλημάτων που προκαλούν τις κρίσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα. Η ιστορική αυτή θεώρηση απορρέει από ένα πλέγμα εννοιών, στοιχεία του οποίου συναντάμε σε όλα τα μέρη του βιβλίου.

Αυτό που κυρίως τον απασχολεί είναι το πρόβλημα της αντίθεσης μορφής και περιεχομένου των πολιτικών διαδικασιών και ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται σε κάθε ιστορική στιγμή αυτό το οποίο ονομάζει «εξωθεσμική συναίνεση». Η αντίθεση μορφής και περιεχομένου αναφέρεται στη σχέση μεταξύ των κοινωνικών προϋποθέσεων των χειραφετητικών κινήσεων (δηλαδή της έκφρασης των δικαιωμάτων) και των πολιτικών διαδικασιών. Για το Χαλαράκη μόνο μια αντιστοιχία μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής μπορεί να άρει αυτή την αντίθεση μεταξύ μορφής και περιεχομένου και να οδηγήσει στη συγκρότηση ορθολογικών πολιτικών θεσμών.

Η Ελλάδα όμως, όπως τονίζει, διαφέρει από τις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού ως προς την σχέση μορφής και περιεχομένου των πολιτικών διαδικασιών. Το στοιχείο της έκφρασης δικαιωμάτων και οι συμβολιακές πρακτικές, που οδηγούν στη διαμόρφωση και ισχύ κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, ακόμα και όταν εμφανίζονται, επικαλύπτονται από διαδικασίες «εξωθεσμικής συναίνεσης».

Κυριαρχούν, δηλαδή, οι διαδικασίες διαπροσωπικής βάσης, στα πλαίσια πελατειακών συστημάτων, που διαμόρφωσαν ήδη κατά τον 19ο αιώνα μηχανισμούς κοινωνικής ενσωμάτωσης σε πεδία πέραν του ρυθμιστικού ρόλου των πολιτικών θεσμών, και που επιβιώνουν ακόμα και στη σημερινή μορφή των κομμάτων, που διατηρούν κατά το Χαλαράκη το χαρακτήρα των εκλογικών-πελατειακών μηχανισμών «στη βάση νέων όρων κοινωνικής επικοινωνίας και αντιπροσώπευσης-υποκατάστασης (μαζικοποιημένων) συμφερόντων» (σελ. 34).

Ερμηνεύοντας την σκέψη του συγγραφέα θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα, στο βαθμό που αποτελεί καθολικό αίτημα, γίνεται αντιληπτός, από ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας, ως το θεσμικό πολιτικό πλαίσιο που δίνει τη δυνατότητα πρόσβασης

στα παιχνίδια εξωθεσμικής ρύθμισης της διανομής προνομίων.

Έτσι, η όποια έκφραση δικαιωμάτων δεν συνδέεται στα πλαίσια της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας με κοινωνικούς κανονισμούς. Δεν αποτυπώνεται επίσης σε πολιτικούς θεσμούς που προκύπτουν από μορφές δράσης που απασχολούν στη στερέωση ενός συμβολαίου (συμβολαίου στο οποίο απεικονίζονται τόσο οι μορφές κυριαρχίας, όσο και οι τάσεις σχετικοποίησής της). Οι σχέσεις κυριαρχίας δεν σχετικοποιούνται στο συλλογικό επίπεδο, αλλά στο επίπεδο της ατομικής προστασίας και της απόκτησης προνομίων που εγγυάται το πελατειακό σύστημα.

Οι εύστοχες διατυπώσεις του γύρω από την σημασία των πελατειακών σχέσεων χαρακτηρίζονται όμως από στατικότητα που συνεπάγεται και κάποιο μεθοδολογικό φορμαλισμό.

Το πρόβλημα, που υπάρχει εδώ, είναι ότι δεν διακρίνει τις διαφορετικές εκφράσεις των πελατειακών σχέσεων σε κάθε ιστορική φάση. Μια πιο στενή σύνδεση της μεθόδου του με ζητήματα που έχουν συζητηθεί στα πλαίσια της πολιτικής ανθρωπολογίας και της κοινωνικής ιστορίας, ίσως οδηγούσε σε διαφορετική προσέγγιση.

Επιπρόσθετα προβλήματα ιστορικής μεθοδολογίας, που παρουσιάζονται στην ανάλυση του ρόλου των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα, σχετίζονται και με πραγματολογικές επιλογές. Ενώ δείχνει τις διαφορές, που προκύπτουν από την σύνδεση των πελατειακών σχέσεων με την κομματική δημοκρατία, ιδίως μετά την μεταπολίτευση του 1974, υποτιμά τις μεταβάσεις, που λαμβάνουν χώρα ήδη πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και δημιουργούν διάφορα μίγματα πελατειακών και μαζικών διαδικασιών. Έτσι η κρίση των κοινοβουλευτικών θεσμών εμφανίζεται ως αναγκαία, μια και το πελατειακό στοιχείο δημιουργεί αντιθέσεις μορφής και περιεχομένου και οδηγεί αναγκαστικά στην κατάρρευση ή τουλάχιστον την σχετικοποίηση των κοινοβουλευτικών θεσμών. Το γιατί όμως οι αντίρροπες δυνάμεις (οι οποίες υπήρχαν και στους πρόσφυγες και στις νέες χώρες και σε μεγάλο τμήμα των μεσοστρωμάτων –και στις οποίες αναφέρεται) δεν επικράτησαν, δεν μπορεί να εξηγηθεί με βήμα μόνο το γεγονός της βαρύνουσας σημασίας των μορφών εξωθεσμικής συναίνεσης. Το σχήμα εδώ τείνει να γίνει ταυτολογικό. Ο κίνδυνος της ταυτολογίας ωφελείται σε μεγάλο βαθμό στο ότι δεν λαμβάνει επαρκώς υπ' όψιν διεθνείς και εθνικές οικονομικές και πολιτικές συγκυρίες, που παίζουν έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο για την δυνατότητα ή μη της ολοκλήρωσης των κεφαλαιοκρατικών σχέ-

σεων και της υπέρβασης εμποδίων που εμφανίζονται κατά τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού. Οι παρατηρήσεις του σε αυτή την κατεύθυνση δεν μπορούν να θεωρηθούν οργανικό τμήμα της πολιτικής του κοινωνιολογίας, μια και αφορούν κυρίως σε μικροπρόθεσμοις πολιτικούς στόχους, που διαμορφώνονται στο επίπεδο της πολιτικής σκηνής και δεν αναφέρονται στις κοινωνικές ρίζες της πολιτικής δράσης των ελίτ, πέρα από την ανάγκη στήριξής τους σε πελατειακά συστήματα. Παρά όμως την κριτική αυτή, η προσέγγισή του, όσο και αν υποβαθμίζει τον ρόλο των αντίρροπων δυνάμεων, δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι πελατειακές σχέσεις συμβάλλουν στις κρίσεις των κοινοβουλευτικών θεσμών.

Η πρωτοτυπία του εδώ έγκειται στο ότι προσπαθώντας να διευρύνει τη θεωρία της δημοκρατίας (και της θεωρίας των κρίσεων της δημοκρατίας), συνδυάζει την προβληματική της συσσωμάτωσης, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Μουζέλη, με την προβληματική της εξωθεσμικής συναίνεσης. Στην κρατικιστική διάσταση των συσσωματικών διαδικασιών προσθέτει και μια κοινωνική διάσταση με ιδιαίτερη σημασία για την εξήγηση των τάσεων υπονόμησης των δημοκρατικών θεσμών. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρητική αιχμή, εφ' όσον υπάρχει συναίνεση σε πλατεία τμήματα του πληθυσμού ως προς τις μορφές εξωθεσμικής-εξωκανονιστικής, δράσης και ο ατομικός ορθολογισμός υποσκάπτει τον συλλογικό, οι αυταρχικές και πολιτικά ανορθολογικές εκτροπές του πολιτικού συστήματος γίνονται εύκολα αποδεκτές και η αντίσταση προς αυτές ποτέ δεν είναι τόσο ισχυρή, ώστε να αποτρέπονται οι αντικοινοβουλευτικές λύσεις. Οι κρίσεις του κοινοβουλευτισμού μπορούν να προκύψουν ανά πάσαν στιγμή, εφ' όσον σημαντικά τμήματα των κυρίαρχων και διευθυντικών τάξεων –συμπεριλαμβανομένου και του στρατού μέχρι το 1974– απειλούνται από τις μεταβάσεις από την εξωθεσμική στη θεσμική συναίνεση.

Ξεκινώντας από μια τέτοια θεώρηση βλέπει και τη δυνατότητα του στρατού να παρεμβαίνει στα πολιτικά πράγματα, καθώς και την τάση περιορισμού του κοινοβουλευτικού συστήματος στο διαδικαστικό του μέρος με ταυτόχρονη περιθωριοποίηση των δικαιωμάτων. (Έμφαση στη μορφή σε βάρος του περιεχομένου).

Η βασική διαφορά με το Μουζέλη, ως προς αυτό το σημείο, είναι ότι ενώ ο Μουζέλης τονίζει τη μετάβαση από τον ολιγαρχικό στο μεταολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό, ο Χαλαράκης τονίζει τη μετάβαση από την εξωθεσμική στη θεσμική συναίνεση. Έτσι, ενώ ο πρώτος εστιάζει τον ιστορικό του φακό στην καμπή του

αιώνα, ο δεύτερος τον εστιάζει στη μεταπολιτευτική περίοδο. Στην περίοδο αυτή εντοπίζει τις πιο ισχυρές διαφοροποιήσεις ως προς το περιεχόμενο των πολιτικών θεσμών.

Ενώ όμως η σύνδεση αυτή της θεωρήσης του ρόλου των πελατειακών σχέσεων με τη θεωρία της δημοκρατίας, που αναφέρεται στα δικαιώματα, προσδίδει νέες διαστάσεις στη θεωρία της συσσωμάτωσης, δυστυχώς οι θεωρητικές αυτές επεξεργασίες δεν οδήγησαν και σε μια αντίστοιχη διεύρυνση της θεωρίας του λαϊκισμού πέρα από τις συμβολές που ήδη υπάρχουν στη βιβλιογραφία, παρά τις τόσο εύστοχες παραθέσεις πραγματολογικών στοιχείων ιδιαίτερα για τη μεταπολεμική περίοδο (και παρά την υπόσχεση του τίτλου του βιβλίου).

Η δομή του βιβλίου δεν κάνει τα πράγματα εύκολα για τον αναγνώστη. Πέρα από το γεγονός ότι η κατανόησή του προϋποθέτει γνώσεις πολιτικής θεωρίας και πολιτικής ιστορίας, το πόνημα αυτό αναγκάζει ακόμα και τον πεπαιδευμένο αναγνώστη σε ένταση της προσοχής. Όποιος ενδιαφέρεται να γνωρίσει την προσέγγιση που προτείνεται, θα πρέπει κατ' αρχάς να επεξεργαστεί τις πυκνές παραθέσεις γεγονότων και συμβάντων. Η παρουσίαση του πραγματολογικού υλικού, στο οποίο στηρίζονται οι συλλογισμοί, σπάνια ξεπερνάει το ελάχιστο που απαιτείται για την σαφήνεια των παραπομπών σε γεγονότα και την πρόκληση των ιστορικών συνειρμών. Πολύ γρήγορα, μετά από μίαν, ελλειπτική τις περισσότερες φορές, οριοθέτηση του οπτικού πεδίου και την πρόταση της οπτικής γωνίας από την οποία φωτίζονται τα γεγονότα, περνάει στις κρίσεις. Έτσι έχουμε συνεχώς μεταβάσεις από θεωρητικό πλαίσιο σε θεωρητικό πλαίσιο, από μοντέλο ανάλυσης σε άλλο επόμενο. (Δεν πρόκειται δυστυχώς, ούτε για ρητώς διατυπωμένα μοντέλα, ούτε για ρητώς περιγεγραμμένες λογικές των μεταβάσεων). Η ροή αυτή μας αναγκάζει σε γρήγορη επεξεργασία ιστορικών εικόνων σε συνάρτηση με την ερμηνεία των γεγονότων και την στάθμιση των παραμέτρων που τα επηρεάζουν.

Η συνεχής αυτή εναλλαγή δεν εκφυλλίζεται όμως σε μια συρραφή διαφορετικών μεταξύ τους πραγμάτων. Είναι εμφανής η προσπάθεια του συγγραφέα να υποτάξει όλα αυτά τα επιμέρους γεγονότα και συμβάντα, που (σύμφωνα με τις πραγματολογικές επιλογές του) συνθέτουν τις σημαντικότερες όψεις της πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας των δύο τελευταίων αιώνων, σε μια κεντρική δομή και ένα ερμηνευτικό σχήμα που να επιτρέπει γενικεύσεις. Το μεγάλο πρόβλημα, που αντιμετωπίζει σε αυτή την προσπάθεια, είναι ότι σε κάθε στιγμή υπάρχει κίνδυνος είτε

τα επιμέρους να μείνουν ασύνδετα, είτε οι γενικεύσεις να καταλήξουν, παρά τις περίπλοκες εννοιολογήσεις, σε απλουστεύσεις. Νομίζω ότι αποφεύγει τους σκοπέλους, με μικρές μόνο παρεκλίσεις από τη γενική γραμμή πλεύσης.

Το βιβλίο αυτό, με το να είναι τόσο εποπτικό και συνθετικό και με τις θεωρητικές γενικεύσεις που περιέχει, μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις στην ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα, που ρέπει προς την αστήρικτη γενικολογία. Οι συνθετικές εργασίες αυτού του τύπου, ενώ είναι απαραίτητες για την επιστημονική διαδικασία, δεν είναι δόκιμο να αποτελούν μεθοδολογικό πρότυπο για όλες τις επόμενες έρευνες. Τέτοιες συμβολές προσεγγίζουν συχνά ένα όριο που μόνο η πιο λεπτομερής και υπομονετική έρευνα μπορεί να το υπερβεί. Για όσους ενδιαφέρονται για την έρευνα, οι θέσεις και οι υποθέσεις του Χαραλάμπη μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία νέων αναζητήσεων. Το κείμενο περιέχει μεταξύ άλλων, μια πολύ πλούσια συλλογή υποθέσεων, που παρά την στήριξή τους σε θεωρητικές και πραγματολογικές αναφορές, περιμένουν την πιο λεπτομερή εμπειρική τους θεμελίωση.

Το βιβλίο αυτό του Χαραλάμπη, μαζί με το προηγούμενό του (*Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, 1985), παρά τα μειονεκτήματα, που θα μπορούσε να ανακαλύψει ο αναγνώστης, καθιερώνουν τον συγγραφέα ως θεωρητικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος και ως δημιουργικό παραγωγό υποθέσεων με καθοριστική σημασία για την πορεία της πολιτικής έρευνας στην Ελλάδα.

Η δύναμή του βρίσκεται ιδιαίτερα στις προτάσεις εξήγησης και ερμηνείας των μεταπολεμικών γεγονότων, στις οποίες άλλωστε υποτάσσει τις πραγματεύσεις που αφορούν όλες τις προηγούμενες περιόδους.

Δεν θα πρέπει πάντως να διαφύγει στον αναγνώστη, ότι η ελληνική διάσταση του βιβλίου, η ελληνική πολιτική ιστορία, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο μια πρόφαση για τον συγγραφέα.

Η πρόθεσή του, σε τελευταία ανάλυση, είναι θεωρητική. ■